

УДК 821.161.2–14–4Махно

Ганченко Анастасія

аспірантка

кафедра української літератури та компаративістики

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Французький бульвар 24/26, Одеса, Україна, 65058

gancenkoanastasia@gmail.com

ORCIDID0000–0002–4271–5368

**МОТИВИ КОСМОПОЛІТИЗМУ В ЛІРИЧНІЙ ЗБІРЦІ
«ПОЕТ, ОКЕАН І РИБА» І ЗБІРЦІ ЕСЕЇВ
«УЗДОВЖ ОКЕАНУ НА РОВЕРІ» ВАСИЛЯ МАХНА**

У статті здійснено спробу осмислення мотивів космополітизму в творчості Василя Махна на матеріалі ліричної збірки «Поет, океан і риба» та збірки есеїв «Уздовж океану на ровері». На матеріалі текстів збірок проаналізовано засади авторської ідентифікації в художньому світі ліричних творів та есеїстичних текстів, що засновані на ідеях космополітизму як загальнолюдських цінностей, що переважають над етнічними проблемами світогляді митця. Також обґрунтовано витoki ідеї космополітизму творчості Василя Махна, що репрезентують становлення та трансформацію авторської картини світу українського митця, який живе на американському континенті. Завдяки категоріям «присутності» та «приналежності» в просторі проаналізовано способи реконструювання та відтворення авторських пошуків власної ідентичності. У статті розглянуто через категорію «подорожі» топоси, що є спільними та відмінними у художніх світах ліричної збірки та збірки есеїв, що репрезентують авторську рефлексію через категорію «локація». Зроблено висновок, що, виступаючи в різних іпостасях, серед яких важлива іпостась «чужинця», автор постає перед реципієнтом космополітом, що прагне до гармонії та пошуку власного «Я». У проаналізованих збірках ліричних віршів «Поет, океан і риба» та есеїв «Уздовж океану на ровері» В. Махна виявлено спільні та відмінні риси реконструювання простору як місця для авторської та читацької рефлексії.

Ключові слова: ідентичність, космополітизм, авторська та читацька ідентифікація, картина світу, есеїстика, лірика, збірка, рефлексія, топос, мотив.

У контексті сучасної гуманітаристики дедалі актуальними постають питання про категорію «присутності» автора в художньому світі тексту, про авторську та читацьку ідентичність, своєрідну приналежність до культури, етносу, традиції, місця. Літературознавці звертаються до «приналежності» як пошуку тотожності, розуміння хиткості кордонів та меж, що встановлюються явними, або ж навпаки іманентними категоріями художнього тексту та спричиняють дослідницькі дискусії. Натомість митець, приховуючи, чи, оприлюднюючи, свою «присутність», формує навколо створеного образу «Я» культурний простір, що не завжди обмежується традиційними категоріями «етнообразу». Таким чи-

ном, асиміляція та функціонування багатьох ідентичностей у втіленому образі формують його космополітизм, спричиняючи мистецький полілог зі світом.

Дослідник Ю. Ковалів у праці «Історія української літератури кінець XIX – поч. XXI ст.», осмислюючи феномен створення перспектив «філософії життя», зазначає, що *«соціум, а разом з ним і письменство, на межі XIX – XX ст. зіткнулися з динамічними комплексом філософських, епістемологічних, науково-технічних феноменів, які переорієнтували людство від логоцентричних моделей світу на екзистенційну перспективу «філософії життя», сформували новий тип свідомості»* [1, 11]. На думку науковця, відбулась своєрідна концептуалізація отриманих знань, що спричинила трансформацію свідомості особистості та розуміння системи світових координат загалом.

Ідеї космополітизму ґрунтуються на географічній обмеженості та взаємозумовленості світу, тому, безперечно, формують потребу визнання загальнолюдських цінностей важливішими за етнічні в окремих випадках. Однак, під поняттям «космополітизм» науковці пропонують також розуміти і відсутність походження, мобільність, відкритість щодо іншого способу життя, відсутність приналежності до національної держави. Такі тенденції, зазвичай, асоціюються з певними групами індивідів, позиція яких базується на культурному, етичному аспекті тощо. У роботі «Політична енциклопедія» під явищем космополітизму розуміється *«відчуття приналежності до людства в цілому, відданість загальнолюдським інтересам і цінностям»* [6, 371]. Згадується, що таку філософію було успадковано від давньоримських стоїків, що шукали в понятті ідеальну форму, яка б упорядковувала життя індивіда, незалежно від місця проживання. Також теорія уособлювала в собі ідеї, що не виключали явища патріотизму чи націоналізму, або ж наявності певної позиції в країні проживання, однак ґрунтувалася на засадах відданості людству [6].

У монографії «Самі собі чужі» дослідниця Ю. Кристева розглядає явище космополітизму крізь призму «чужинця»: *«чужинець живе в нас: він – прихований лик нашої ідентичності»* [8], однак підсумовуючи, зазначає, що *«якщо я чужинець, то чужинців не існує»* [8], що суголосно з ідеями філософа Е. Левінаса про те, що *«чужоземець – це той, хто вносить розлад у моє “в себе”... чужоземець разом з тим означає “вільний”»* [7, 12–13].

Про космополітизм Василя Махна зазначає у передмові до ліричної збірки автора «Поет, океан і риба» Т. Гундорова, називаючи митця *«глобальним поетом»* [4], що окреслює його діяльність такою, що не має меж та кордонів. Дослідник Ю. Барабаш зауважує, що *«самого Василя Махна американський паспорт не робить американським письменником»* [4, 3], а відтак *«Махно є за суттю українським поетом»* [4, 3]. Йоханан Петровський-Штерн у передмові до збірки «Єрусалимські вірші» автора, наголошує, що *«Махно – українець, який став космополітом, і космополіт, який залишається українцем»* [3, с. 8]. Однак М. Найдан зауважує, що *«Махно тяжіє «само до середини» – до «місця у помешканні-вигнанні поміж двох світів,десь між батьківщиною і Америкою,*

десь між двома мовами і культурами» [4, 4]. До того ж Т. Гундорова відзначає, що «сам Махно зауважує, що “американським поетом” не може вважатися з огляду на те, що пише українською мовою і перекладається англійською» [4, 3]. Відтак, на думку дослідниці, ідентичність автора є «набутою» та «прибраною», бо «справа з ідентичністю не така проста, якщо зважати на те, що національно-культурна ідентичність – річ конструйована і множинна, а не вроджена й одинична» [4, 3]. Звертаючись до мотивів космополітизму Василя Махна, варто проаналізувати концепти ліричної збірки «Океан, поет і риба» та збірки есеїв «Уздовж океану на ровері», що репрезентують риси авторської ідентичності у контексті багатокультурності всесвіту митця.

Об'єднані ідеєю «подорожі», збірки уособлюють пошук митця власної приналежності до простору через спогади, спостереження, описи та оповіді, відтворення досвіду через художні світи текстів. Доповнюючи збірку есеїв «Уздовж океану на ровері» світлинами (що прочитуються як текст), автор відтворює свою присутність та реконструює континуум, що є своєрідним висловлюванням про світ. У монографії «Перформативні практики: досвід осмислення» дослідниці Н. Малютіна та І. Нечиталюк зауважують, що «фотографування, яке завжди розглядалося як елемент ритуалу родинного життя, створює ілюзію володіння минулим, якого немає. У той же час це мистецтво допомагає людям оволодіти тим простором, в якому вони почувають себе впевнено» [2, 33]. Таке прагнення автора свідчить про проблематизацію ідеї присутності, адже реальність залишається статичною та нерухомою через позачасовість простору, що формує підґрунтя для «топологічної рефлексії», де суб'єкт та об'єкт реконструюють певний ракурс бачення, спираючись на набутий досвід, прагнучи утримувати цей стан, переживаючи досвід раз за разом. В. Махно репрезентує своєрідне «наближення» до отриманого досвіду через світлини як спосіб виявлення власної ідентифікації.

Розмірковуючи над збіркою «Поет, океан і риба», критик Богдан Рубчак зауважує: «Махнова особлива сила – в його подиву гідних образах. З давнішої творчості він приносить у нові вірші аналогічну, а іноді антилогічну, асоціативну чи навіть “підсвідому” організацію й цілих текстів, й окремих образів. Але в цих нових «прозаїчних» просторах така організація навіть буденних деталей стає явно домінантною: тут Махно найцільніше наближається до Ешбері, хоч ніколи не доходить до його світу радикальної випадковості» [4]. Така думка критика пов'язана з тим, що автор, формуючи ліричну збірку, поєднав у ній уже знайомі рецепієнтові тексти зі збірок «Схима», «Самотність Цезаря», «Книга пагорбів та годин», «Нью-Йорк», «Зимові листи», «я хочу бути джазом і рок-н-ролом», «Ровер», «Єрусалимські вірші», «Паперовий міст», що видавались протягом 1993–2017 років. Однак прагнення митця представити вірші у новому форматі пояснюється тяжінням до розмірковувань про власну ідентичність через поетичні образи та деталізацію просторових категорій.

Мотиви космополітизму В. Махна у збірках «Поет, океан і риба» та «Уздовж океану на ровері» також виявляються у топосах, що є спільними для обох збірок: Чортків та Тернопіль, Нью-Йорк, Бучач, Рим та Єрусалим; однак відрізняються внутрішньою та зовнішньою побудовою образів названих міст. Авторська поезія є засобом переміщень та трансформації, що формує образ митця в різних культурах та топосах, що співіснують лише у поетичній та мовній нарації В. Махна. На думку Йоханана Петровського – Штерна, *«слово у Махна є географічним простором. Слова мають не тільки вагу і розмір, вони здатні ширитися й розтягуватися, бути розпечені та перебувати у середмістях і на околицях»* [3, 24]. Ліричний герой постає в локусах космополітом, що не відчуває власної приналежності до жодного з просторів. В описах у ліричній збірці місця постають знайомими, інколи рідними, сповненими спогадів та досвіду, але ліричний герой не перебуває в постійному контакті з ними. Пояснюючи приналежність до Чорткова у збірці есеїв родинною генеалогією, автор через створений образ ліричного героя оприявнює також і свою присутність у просторі Нью-Йорка. Не відчуваючи себе *Чужим* жодному з локусів, автор подорожує, відкриваючи нові території для самоідентифікації. Звертаючись до антропологічного розуміння локальності, варто зауважити, що митець під час описів не уникає локальних стереотипів або ж уявлень про звичаї та традиції, але й не ідентифікує себе з ними, прагнучи встановити культурні відмінності та виявити своє місце серед них.

Подорожуючи Мангеттеном у поезії «Муза» (*«Мангеттен забувається – як текст / розмови сигарет – і лащить мов пес...»* [4, 94]), чи Румунією у поезії «Румунська ідилія» (*«Мужчини й жінки – це залишки римського війська – і бухарестські красуні копіюють парижанку Шанель / це країна в полоні зеленої смерті»* [4, 84]), берегами Атлантики з вірша «Прощання із зимою на березі Атлантики» (*«Сам собі напрозорив вигнання посеред мідій / купивши квиток якого ніколи не мав Овідій / тепер прощання з зимою перетворивши на культ / сидиши на цім пляжі бруклінським – п'ятий шукаючи кут»* [4, 86]), Нью-Йорком у поезії «Лист до Петра Мідянки» (*«у місті яке продовжує самотність і вічну битву / поміж янем та інем – правим берегом й лівим – хворе / на курячу сліпоту – тому тут побачиши не все»* [4, 118]), поет через створеного ним ліричного героя наголошує на своїй «безрідності» та на постійних пошуках власної ідентичності, відсутності приналежності до конкретного простору, однак не на присутності цих місць у спогадах. У поезії «Стоячи в ямі світла – бачити порох Риму» окреслено позицію подорожнього-космополіта, що прагне до гармонії та збереження цілісності свого «Я»: *«і дивуватись з усього – і мати п'ятеро хліба – / для тих хто голоден – ламати як бублик німба / нудити світом – при світлі писати віршами повість / часом дивитись на річку – а часом у в очі псові»* [4, 59].

Подібно як і в ліричній збірці, В. Махно, відтворюючи свою подорож у пошуках ідентичності, не оминає спогадів із Бучача в есеї «Стів з Бучача», чи Чорткова з есею «Полуничні галявини», що пов'язує з дитинством: *«На ринок*

Чорткова полуниці привозили із Закарпаття й Чернівецької області. З газети скручували конус і туди насипали зважені на вазі червоні ягоди. Якщо довелось їхати додому з газетним кульком у переповненому автобусі, то крізь чорний газетний шрифт за якийсь час проступали червоні плями роздушених полуниць і пахло полуничним сиропом. Той автобус завжди зупиняється на зупинці галявини дитинства й роздушених полуниць» [5,45], чи колумбійського Меделіна, або ж зі Стамбула в есеї «Похід на Царгород»: «Відколи прилетів до Стамбула – щодень бачу на готельній стіні гравюру: зображено на ній Голубу мечеть з шістьма мінаретами, наче удекоровану шістьма дорогоцінними перлами» [5,83]. Оповідач також зосереджує свою увагу на національних стереотипах, що дають реципієнтові можливість декодувати простір митецьких пошуків та сповнити його власними інтенціями. Автор продовжує «блукати», відшукуючи нові місця для рефлексії (з есею «Похід на Царгород»): «Я бродив кривими, як ноги старого паші, вуличками; ловив аромати чаю і кави, гортав старі турецькі видання у книжкових крамницях...Під вечір було прохолодно, що навіть вино не зігрівало. На столах блимтіли запалені офіціантом свічечки. Їх намагався погасити босфорський вітер» [5, 83].

Висновки. Отже, проаналізовані збірки ліричних віршів «Поет, океан і риба» та есеїв «Уздовж океану на ровері» В. Махна засвідчують активність мотивів космополітизму у творчості митця. Автор в образі ліричного героя чи есеїстичного оповідача одноосібно, подорожуючи країнами та місцями, спогадами та шедеврами відомих митців, акцентує увагу на власній присутності, однак не на приналежності до простору рефлексії. Поезія зі збірки «Поет, океан і риба» розкриває художні спроби через поетику «чужого» та «іншого» пізнати «своє» та «рідне» шляхом повернення до минулого. Складаючи описи попереднього досвіду, Василь Махно у збірці есеїв «Уздовж океану на ровері» репрезентує постійне переміщення та трансформації, що стають результатом авторського досвіду. Відтак, звертаючись до власного «Я», автор перебуває у різних просторах, прагне зберегти загальнолюдські цінності, не зосереджуючись на окремому локусі. Від «місця» до «місця» митець реконструює шлях, що при цьому є пошуком «локації» для авторської та читацької рефлексії.

Список використаної літератури

1. Ковалів Ю. Історія української літератури: кінець XIX – поч. XXI ст.: підручник: у 10 т. Т. 1: У пошуках іманентного сенсу. Київ: ВЦ «Академія», 2013. 512 с.
2. Малютіна Н., Нечитайло І. Преформативні практики: досвід осмислення: монографія; за наук. ред. Т.М. Шевченко. Одеса: Астропринт, 2021. 184 с.
3. Махно В. Єрусалимські вірші. Київ: Критика, 2016. 95 с.
4. Махно В. Поет, океан і риба: вибрані вірші (1993–2018) / Передм. Т.І. Гундорової; худож.-оформлювач Е. О. Балуда. Харків: Фоліо, 2019. 496 с.
5. Махно В. Уздовж океану на ровері. Київ: Yakaboo Publishing, 2020. 336с.: іл.
6. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) П150 та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
7. Levinas E. Sałość i nieskończoność. Esej o zewnętrznosci, tłum. E. Kowalska, Warszawa, 1998. URL: <https://krytyka.com/ua/reviews/sami-sobi-chuzhi/print> – (дата звернення: 19. 10. 22)

Hanchenko Anastasiya

Post-graduate Student

The department of Ukrainian literature and comparative studies

Odesa I. I. Mechnykov National University

Frantsuzkybulvar 24/26, Odesa, Ukraine, 65058

gancenkoanastasia@gmail.com

ORCIDID0000-0002-4271-5368

THE MOTIVES OF COSMOPOLITANISM IN THE LYRICAL COLLECTION “POET, OKEAN I RYBA” AND IN THE COLLECTION OF ESSAYS “UZDOVZH OKEANU NA ROVERI” BY VASYL MAKHNO

In the article the attempt of comprehension the motives of cosmopolitanism in Vasyl Makhno's work based on the material of the lyrical collection “Poet, ocean iryba” and the collection of essays “Uzdovzh okeanu na roveri” is made. On the basis of the texts of the collections the principles of author's identification in the artistic world of lyrical works and essayistic texts are analyzed, based on the ideas of cosmopolitanism as universal human values that prevail over ethnic problems in the artist's worldview. Furthermore, the origins of the idea of cosmopolitanism in Vasyl Makhno's work are also substantiated, representing the formation and transformation of the author's worldview as the Ukrainian author who lives on the American continent. Due to the categories of “presence” and “belonging” in place, the methods of reconstruction and reproduction of the author's search for own identity are analyzed. In the article the topoi are examined through the category of “journey”, which are common and different in the artistic worlds of the lyric collection and the collection of essays, representing the author's reflection through the category of “location”. It is concluded that, while acting in various guises, among which the guise of a “foreigner” is important, the author appears to the recipient as a cosmopolitan striving for harmony and the search for own “self”. In the analyzed collections of lyric poems “Poet, ocean iryba” and the essays “Uzdovzh okeanu na roveri” by V. Makhno common and distinctive features of the reconstruction of space as a place for author's and reader's reflection are revealed.

Key words: *identity, cosmopolitanism, author and reader's identification, worldview, essays, lyric, collection, reflection, topos, motive.*

References

1. Kovaliv Yu. (2013) Istoriia ukrainskoi literatury: kinets XIX – poch. XXI st.: pidruchnyk: in 10 v [The history of Ukrainian literature: the late XIXth and early XXIst century: textbook in 10 vol.], v .1: U poshukakh immanentnoho sensu [In search of immanent meaning]. Kyiv: VT «Akademii» [in Ukrainian].
2. Maliutina N., Nechytaliuk I. (2021) Preformatyvni praktyky: dosvid osmyslennia [Performative practices: experience in comprehension]. Odesa: Astroprint[in Ukrainian].
3. Makhno V. (2016) Yerusalymski virshi [Jerusalem poems]. Kyiv: Krytyka, 2016. [in Ukrainian].
4. Makhno V. (2019) Poet, okeani ryba: vybrani virshi (1993–2018) [Poet, Ocean and Fish: Selected Poems (1993–2018)] Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
5. Makhno V. (2020) Uzdovzh okeanu na roveri [Along the ocean on the rover]. Kyiv: Yakaboo Publishing [in Ukrainian].
6. Politychna entsyklopediia (2011) [Political Encyclopedia]. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, [in Ukrainian].
7. Levinas E. (1998) Tsawoshchineskon' chonoshch. Esej o zewnetshnosh' chi [Totality and Infinity: An Essay on Exterior]. twum. E. Kowalska, Warsaw. URL: <https://krytyka.com/ua/reviews/sami-sobi-chuzhi/print> – (data zvernennia: 19. 10. 22) [in Polish].

Статтю подано до редколегії 6 вересня 2022 р